

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

НЕЧИПОРУК Любов Іванівна

УДК 37.013.42: 37.03.034

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ
КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ НООСФЕРНОЇ ОСВІТИ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ-2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Карпенчук Світлана Григорівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
професор кафедри теорії і методики виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Руденко Юрій Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри історії і теорії педагогіки.

доктор педагогічних наук, професор
Вербець Владислав Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
декан художньо-педагогічного факультету.

Захист дисертації відбудеться 19 березня 2009 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «16» лютого 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М.Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні та духовно-культурні перетворення початку ХХІ століття актуалізували ідею гуманізму, звернення до проблем людини та людства, взаємовідносин «людина-суспільство-природа». Все очевиднішим є твердження, що глобальна цивілізаційна криза обумовлена, насамперед, девальвацією духовно-моральних цінностей суспільства. Тому найважливішим завданням у контексті глобальних проблем людства є виховання людини, моральна культура якої відповідала би гуманістичним запитам ХХІ століття, людини, здатної орієнтуватися у складній соціокультурній ситуації, будувати взаємовідносини на основі взаєморозуміння, толерантності, людяності.

Освітня політика України також зумовлена цивілізаційними процесами, про що свідчить ряд прийнятих на державному рівні освітніх документів. Так, Національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) проголосила основною метою набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних відносин, формування потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури, толерантності, високої моральності, бережного ставлення до природи тощо. Від того, наскільки освітня практика країни буде відповідати новим соціальним вимогам, вирішальним чином залежать перспективи інтеграції її із загальносвітовим цивілізаційним поступом на основі стратегії стійкого розвитку, проголошеної Конференцією ООН в Йоганнесбурзі (2002). У соціально-педагогічній теорії та практиці утверджується ідея розвитку цілісного світобачення, виховання в підростаючого покоління почуття причетності до всього, що відбувається на планеті, та моральної відповідальності за наслідки діяльності щодо природи, суспільства, самого себе (вихідні положення концепції ноосфери В.Вернадського).

Проблема морального аспекту буття людини у ставленні до інших людей, природи, самого себе – основоположні ідеї ноосферної концепції – була в центрі уваги мислителів всіх епох. Філософські ідеї античної епохи: єдність, внутрішня співзвучність людини як мікрокосму природній гармонії макрокосму Всесвіту заклали основи ноосферного світорозуміння (Аристотель, Сократ); напрацювання філософсько-педагогічної думки Відродження збагатили концепцію єдності світу та людини ідеями гуманізму; дослідження Я.-А.Коменського, Й.Песталоцці, Г.Сковороди, П.Юркевича виокремили пріоритетне значення виховання моральних якостей особистості як соціальної цінності, зосередили увагу на небезпеці формування технократичного мислення; пошук нових моральних засад взаємодії людини, суспільства і природи висвітлено в працях вчених ХІХ-ХХ ст.: К.Вентцеля, В.Сухомлинського, Л.Толстого, К.Ушинського, Р.Штайнера та ін.

Основоположними засадами ноосферної концепції стали вчення М.Бердяєва, Тейяра де Шардена, К.Цюлковського та ін. Аспекти ноосферної проблематики розглядаються в дослідженнях зарубіжних вчених: концепції глибинної екології, планетарної етики, етики «благоговіння перед життям» (Г.Йонас, А.Печчеї, А.А.Швейцер та ін.) тощо.

Філософські основи концепції ноосфери розглядаються у дослідженнях російських вчених М.Моєєєва, А.Субетто, А.Урсула та ін. На виокремленні

ноосферної парадигми як шляху духовно-морального становлення особистості ґрунтуються і погляди українських вчених-філософів: Т.Аболіної, В.Андрущенко, М.Братерської-Дронь, В.Корсака, В.Надурака, К.Ситника, С.Черепанової; розгляд сучасного стану загальноцивілізаційної культури як культури ноосфери простежується в культурологічних дослідженнях А.Солодкої, В.Шишина; соціально-педагогічний аспект виховання моральних якостей особистості виокремлюється в працях І.Булах, В.Вербця, Р.Вайноли, А.Капської, О.Карпенко, Л.Міщик, А.Мудрика, Н.Лавриченко, Д.Пашенко, Ю.Руденко, Л.Савенкової; екологічну складову моральної культури розглядають Т.Андреєва, Г.Беленька, В.Крисаченко, С.Лебідь, Б.Ліхачов; проблеми змісту, засобів ноосферної освіти розв'язують педагогічні дослідження І.Багатої, М.Курика, А.Панкрушиної та ін.

Соціально-педагогічні дослідження засвідчують про наявність теоретичних засад щодо вирішення проблеми виховання моральних якостей особистості в умовах соціальних мін, пов'язаних із становленням ноосферного суспільства, але водночас і констатують про відсутність їх у соціально-педагогічній практиці. Саме у контексті ноосферної освітньої парадигми виокремлюються засоби соціального-виховання, спрямовані на інтегрування випускника школи у світовий цивілізаційний простір на основі принципів соціальної взаємодії (людина-суспільство-природа) та сформованої потреби підпорядковувати розумову сферу діяльності моральній.

Виокремлення нами вікової групи старшокласників обумовлено тим, що саме старший шкільний вік як період морального самовизначення (за Л.Божович, І.Коном) визначає їх соціально-моральну життєву позицію і є підґрунтям подальшого особистісного й духовно-морального становлення. Нині цей процес ускладнюється кардинальними змінами в житті суспільства, великим потоком різнорідної інформації та зростанням проявів аморальності в соціальному середовищі, необхідністю освоєння нового соціокультурного простору – розширенням сфери життєдіяльності до планетарного масштабу. Актуальність дослідження обумовлюється також протиріччями між необхідністю нагальної гармонізації стосунків людини із природою, суспільством, із самим собою, і практикою морального самовизначення молоді людини, яка виходить зі стін школи із відсутністю почуття співрозмірності, погодженості моральних основ життя окремої особистості, суспільства і природи, а також між соціальною потребою суспільства в морально активній особистості і спрямованістю освіти на підготовку конкурентноспроможної, а не гуманної особистості.

Отже, очевидна суспільна значущість проблеми, потреба пошуку нових соціально-педагогічних технологій процесу виховання моральної культури в сучасному освітньому просторі й обумовили вибір нами теми дисертаційного дослідження *«Соціально-педагогічні засади виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри теорії та методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету «Прогресивна ідея в контексті сучасної педагогічної науки і практики». Тема затверджена Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 5 від 28.12.2004р.) та узгоджена Радою з координації наукових

досліджень в Україні у галузі педагогіки й психології АПН України (протокол № 2 від 27.02.2007р.)

Мета дослідження полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-педагогічної технології виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти.

Відповідно до мети дослідження визначено його основні **завдання**:

1. Проаналізувати проблему соціально-педагогічних засад виховання моральної культури старшокласників в педагогічній історії, теорії та практиці..

2. Виокремити особливості ноосферної освіти як соціально-педагогічної парадигми.

3. Розробити організаційну модель виховання моральної культури старшокласників на ноосферній основі.

4. Експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічної технології виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти.

5. Розробити методичне забезпечення процесу виховання моральної культури старшокласників в контексті ноосферної освіти у площині діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

Об'єктом дослідження є процес морального виховання старшокласників.

Предметом дослідження є соціально-педагогічні засади та технології виховання моральної культури старшокласників в умовах ноосферної освіти.

Методологічну основу дослідження становлять: законодавча база та державні документи «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.); концептуальні положення ідеї єдності людини-суспільства-природи, положення про взаємозумовленість соціальних явищ та педагогічної дійсності, їх дослідження в конкретно-історичних умовах; філософські й соціально-педагогічні положення про розвиток особистості у відкритому соціальному середовищі, про соціальну зумовленість процесів формування моральної культури особистості.

Теоретичну основу дослідження складають: праці, що ґрунтуються на філософських ідеях ноосфери (А.Адамов, В.Вернадський, І.Дмитрієвська та ін.); дослідження, що висвітлюють загальні соціально-педагогічні підходи до навчання і виховання підростаючого покоління (Є.Бондаревська, І.Зверева, А.Капська, І.Кон, Б.Т.Лихачов, А.Мудрик, Д.Фельдштейн та ін.); теорії соціалізації особистості на основі активного прилучення її до соціалізуючої діяльності (Д.Фельдштейн, І.Кон та ін.); соціально-педагогічний аспект ноосферної освіти (А.Буровський, С.Іванов, Г.Сікорська та ін.); дослідження, присвячені розгляду формування моральних якостей особистості (Б.Ананьєв, І.Бех, Л.Божович, В.Сухомлинський та ін.).

На різних етапах експериментальної роботи використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні*: історико-логічний аналіз філософських, психолого-педагогічних джерел для виявлення прогресивних тенденцій формування моральної культури особистості; методи експертних оцінок, вивчення документів керівних органів освіти, навчальних програм; хронологічний, системно-структурний та порівняльний аналіз морального змісту освітньо-виховної діяльності; узагальнення

традиційного й новаторського досвіду формування моральних якостей школярів; *емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування та тестування, інтерв'ювання, опитування, бесіда, контент-аналіз різних видів творчих робіт для визначення та перевірки ефективності запропонованої технології формування моральної культури старшокласників; *педагогічний експеримент* для оцінки сформованості моральних якостей старшокласників та практичної реалізації технології виховання на основі вирізнених засобів ноосферної освіти; *методи математичної статистики* для якісної та кількісної математичної обробки результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дисертаційне дослідження здійснювалося на базі Рівненського міського колегіуму, НВК школи-ліцею № 2 м.Рівне, Бугринського агротехнічного ліцею (Рівненська обл.), Новаківської ЗОШ 1-III ступеня (Полтавська обл.), Датинської ЗОШ I-III ступеня (Волинська обл.). Всього дослідженням було охоплено 814 учнів та 86 педагогів навчальних закладів.

Наукова новизна й теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* розроблено модель та технології виховання моральної культури старшокласників з урахуванням ноосферного вчення в соціально-педагогічній теорії і практиці;
- *обгрунтовано* соціально-педагогічні критерії та показники, що характеризують рівні сформованості моральної культури випускника школи на ноосферній основі;
- *уточнено* соціально-педагогічні умови ефективного розвитку моральної культури старшокласників в умовах ноосферної освіти;
- *подальшого розвитку* набули засоби соціально-педагогічного виховного впливу, що забезпечують розвиток моральної культури старшокласників.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: *розроблено* технологію соціально-виховного впливу на формування когнітивного, афективного та діяльнісного компонентів моральної культури старшокласників в контексті ноосферної освіти; *експериментально перевірено* ефективність соціально-педагогічних умов та засобів, що забезпечують процес виховання моральної культури на ноосферних ідеях; *обгрунтовано* критерії ноосферної спрямованості професійної діяльності педагога; *систематизовано* та здійснено подальшу розробку методик виховання моральної культури школярів; *розроблено* науково-методичний спецкурс «Людина і ноосфера», науково-методичні рекомендації «Моральна культура старшокласників в контексті ноосферної освіти» для соціальних педагогів, вчителів, вихователів щодо їх втілення в освітньо-виховний процес загальноосвітніх закладів.

Впровадження результатів дослідження. Положення, висновки й рекомендації, сформульовані на основі дослідницьких матеріалів, апробовано і впроваджено в навчально-виховний процес Рівненського міського колегіуму (довідка № 318 від 03.11.2008 р.), НВК школи-ліцею № 2 м.Рівне (довідка № 319 від 03.11.2008 р.), Бугринського агротехнічного ліцею (Рівненської обл.) (довідка № 239 від 05.11.2008 р.), Новаківської ЗОШ 1-III ступеня (Полтавська обл.) (довідка № 112 від 19.09.2008 р.), Датинської ЗОШ I-III ступеня (Волинська обл.) (довідка № 54 від 17.11.2008 р.).

Апробація результатів дослідження: Основні теоретичні положення і результати дослідження доповідалися на наукових конференціях різного рівня: *міжнародній*: «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Рівне, 2007 р.); *всеукраїнських*: «Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації» (Рівне, 2006 р.), «Проблеми освіти в суспільстві ноосферної епохи (освіта сталого розвитку)» (Київ, 2007 р.), «Теорія і практика сучасного природознавства» (Херсон, 2007р.), «Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів» (Рівне, 2007 р.), «Педагогічне мислення в контексті теоретико-методичної спадщини А.С.Макаренка і сучасної педагогіки» (Рівне, 2008 р.), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2008 р.), регіональному семінарі «Гуманна педагогіка – основа і сутність ноосферної освіти» (Рівне, 2006 р.), на *науково-практичних конференціях* професорсько-викладацького складу Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, 2002-2006 рр.).

Публікації: Основний зміст дисертаційного дослідження висвітлено в 10 одноосібних друкованих працях, з них публікацій у виданнях, затверджених ВАК України – 6, 1 – навчально-методичне видання. Результати дослідження оприлюднено в 3 доповідях на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 265 сторінок, основний текст викладено на 186 сторінках. Робота містить 27 таблиць, 31 рисунок, 14 додатків на 46 сторінках. Список використаних джерел включає 418 найменувань (з них 11 іноземною мовою).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його мету та завдання, об'єкт, предмет, охарактеризовано методологічну та теоретичну основу дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість одержаних результатів, викладено відомості щодо апробації результатів дослідження, відомості про структуру роботи.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади процесу виховання моральної культури старшокласників у контексті ноосферної освіти»* проаналізовано наукові джерела з проблеми, що досліджується; визначено сутність понять «ноосферна освіта», «засоби ноосферної освіти», «моральна культура в контексті ноосферної освіти» тощо. Висвітлено динаміку дослідження цих понять в інтерпретації відомих учених минулого та сьогодення. У дисертації розкрито підходи до обґрунтування засобів виховання, прослідковано їх вирізнення у напрацюваннях вчених різних історичних періодів (Я.-А.Коменський, Й.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Сократ, К.Ушинський та ін.).

Встановлено, що моральна культура є однією із найбільш значущих соціальних цінностей. У всі віки вона проявлялася у розумінні, ставленні та діяльності людей щодо Природи, суспільства та стосовно самого себе, котрі реалізувалися у моральній здатності та готовності діяти у відповідності з назрілими потребами суспільного розвитку. Джерела проблеми виховання моральної культури

особистості мають свій початок у філософських концепціях епохи античності (Арістотель, Демокріт, Сократ і ін.). Антична філософія пронизана ідеєю непорушного взаємозв'язку людини та природи, існування людини пов'язувалося з Космосом, космічною свідомістю як джерелом всього суцього.

В епоху середньовіччя відбувається трансформація основ моральної культури особистості: шлях морального вдосконалення розглядається як шлях до Бога. Епоха Відродження окреслює гуманістичні пріоритети у її вихованні: визнання творчих здібностей людини, могутності її розуму. Суспільні реалії Нового часу вносять кардинальні зміни у підходи щодо виховання моральної культури людини – емпіризм і раціоналізм стає підґрунтям її моральної діяльності та моральних стосунків – формується механістичний, раціоналістичний світогляд, що уможливив дисгармонію в системі Людина та Світ. Водночас виокремлюється і розуміння девальвації моральної культури як передумови загрози існуванню людської цивілізації (Я.-А.Коменський, Й.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковорода, П.Юркевич).

XIX ст. стало важливою віхою в осмисленні критеріїв моральної культури особистості, мети та засобів морального виховання. Філософська та психолого-педагогічна думка цього часу акцентує увагу на ідеї синтезу науки та моралі, наданні переваги почуттєво-емоційному освоєнню світу, на моральній культурі особистості як основі внутрішньої гармонії із самим собою і довкіллям (М.Бердяєв, А.Гумбольдт, В.Соловйов, К.Цюлковський, Л.Толстой та ін.).

XX ст. стало періодом усвідомлення руйнівного впливу людини на довкілля як результату втрати морального зв'язку із ним та самою собою. Ідеї єдності людини та природи та необхідність їх взаємопогодженого існування на моральних засадах узагальнилися в ноосферній концепції еволюційно-космічного християнства Тейяра де Шардена та концепції ноосфери В.Вернадського. Вони стали підґрунтям нового погляду на значення моральної культури особистості як основи гармонізації відносин із довколишнім середовищем та моральної відповідальності за збереження біосфери і людства при вирішенні проблем як особистісного, так і планетарного рівнів.

В умовах визнання якостей моральної культури особистості як вирішальних у попередженні системної цивілізаційної кризи констатовано активізацію досліджень її аспектів в другій половині XX ст. В цьому контексті виокремлено етичну концепцію «благоговіння перед життям» А.Швейцера, де наголошується на нагальній необхідності виховання людини із високою моральною культурою як умови збереження життя на Землі. В дослідженні проаналізовано педагогічні напрацювання В.Сухомлинського, який започаткував розгляд виховання моральної культури як першочергове у підготовці школяра до життя, обґрунтував ті основні принципи та засоби, що є основою ноосферної освіти. Зазначено, що у працях Т.Аболіної, В.Біблера, А.Гусейнова, Л.Когана, В.Надольного та ін. був закладений фундамент для системного аналізу понять моральної культури особистості.

Аналіз сучасних філософсько-педагогічних досліджень щодо ноосферної освіти як самостійного напрямку розвитку педагогічної теорії й практики пов'язаний із працями А.Буровського, А.Бусигіна, А.Субетто та ін. У дисертації доведено, що ноосферна освітня парадигма є синтезом напрацювань культурологічної, теологічної, синергетичної, екологічної освітніх парадигм, оскільки спроможна

поєднати в собі різні форми освоєння соціальної дійсності. Сформульовано її тлумачення в контексті сучасних психолого-педагогічних досліджень: *ноосферна освіта* – це природовідповідне навчання та виховання, спрямоване на розвиток синтетичного мислення, екологічної свідомості та духовно-моральної сфери особистості, озброєння її вміннями самостійного вибору свого місця в системі «Природа-Суспільство», вміннями ставити цілі, вибирати морально допустимі засоби їх досягнення та бачити наслідки своєї діяльності. Доведено, що ноосферна освіта доповнює існуючі освітні технології тим, що мета, завдання, засоби, форми освітнього процесу погоджені із природними закономірностями світотворення та спрямовані на гармонію розвитку людини-суспільства-природи. У дисертації представлено узагальнене визначення змісту основних соціально-педагогічних понять в контексті ноосферної освітньої парадигми: ноосферна особистість, ноосферне мислення, ноосферні моральні цінності, ноосферна моральна позиція, ноосферна діяльність та ін. Встановлено, що *стратегічною метою* ноосферної освітньої парадигми є виховання *ноосферної особистості*, тобто, людини гармонійної та цілісної, котра усвідомлює себе життєдіяльнісною частинкою живої природи, свою причетність до її еволюції, володіє почуттям моральної відповідальності, моральної самоцінності, естетичного смаку, розвинутим моральним мисленням. На основі аналізу сучасних психолого-педагогічних досліджень сформульовано визначення *моральної культури старшокласника в контексті ноосферної освіти*. Вона розглядається як рівень розуміння особистістю універсальних законів розвитку Всесвіту, моральних норм, принципів, ноосферних моральних цінностей та практичного втілення їх у поведінку, що проявляється у ставленні до інших людей, природи, самої себе в цілях, життєвих планах, ціннісних орієнтаціях, життєтворчості на основі моральної потреби у самовдосконаленні та усвідомленій відповідальності за збереження життя на Землі. На основі досліджень Н.Маслової, В.Спартіна, І.Дмітрієвської виділено сутнісні характеристики процесу виховання моральної культури ноосферної особистості, обґрунтовано її компоненти: когнітивний, афективний та діяльнісний.

Когнітивний компонент передбачає виховання в старшокласників ноосферного морального мислення, яке в соціальному аспекті ґрунтується на пізнанні соціальної реальності й умінні аналізувати інформацію шляхом її моральної інтерпретації на основі емоційно-особистісних суджень з космічної та планетарної точки зору. Його характеризують екологічна спрямованість, варіативність, синтетичність, прогностичність, нелінійність, здатність до моральної рефлексії.

Серед характерних ознак *афективного компонента* виокремлено ноосферні моральні норми поведінки на основі діалогу культур, емпатія та толерантність як важливі якості міжособистісної культури спілкування, особистісне Я в контексті ноосферного світосприйняття. В контексті афективного компонента моральної культури особистості вирізняють *емоційну* та *комунікативну* культури як її складові. Емоційна культура розглядається в якості показника гармонійної єдності людини, суспільства, природи, прагнення до збереження душевного здоров'я, гармонійного світовідчуття й оптимального рівня життєзабезпечуючих особистісних емоційних реакцій. Прояви комунікативної культури тлумачаться як показник усвідомлення й осмислення наслідків різного роду взаємодії людини із іншими людьми, природою,

самою собою, спроможності до внутрішнього та зовнішнього діалогу, наявності соціальних установок ефективного толерантного спілкування.

Діяльнісний компонент моральної культури ґрунтується на нормативній моральній регуляції (моральні норми поведінки щодо природи, суспільства й стосовно самого себе). Її передумовою є вироблення, засвоєння та реалізація світоглядних ноосферних норм, результатом – перетворення пізнаних закономірностей і потреб нового світосприйняття та світоставлення в конкретні види соціокультурної діяльності. Оскільки моральний аспект пронизує всі форми діяльності людини, то це дозволило виділити *моральну діяльність* як інтегративний, відносно самостійний вид людської активності, взаємовідносин людини зі світом, який свідомо здійснюється за моральними мотивами, морально виправданими засобами. Зазначено, що моральна діяльність особистості в контексті ноосферної концепції ґрунтується на сформованому *принципі відповідальності* – усвідомленій необхідності, яка стала обов'язком, містить розуміння причетності до всього соціально значимого і орієнтує на гармонійну взаємодію із собою, природою, іншими людьми. Така діяльність спрямована на досягнення *моральної цілі* – цілісного, коеволюційного розвитку особистості, суспільства, природи. Визначено, що вона проявляється у *життєтворчості особистості* як творчій побудові свого життя на основі розвиненої самосвідомості, володінні технологією самовиховання, конструювання й здійснення життя як особистісного життєвого проекту.

На основі аналізу нами виокремлено *засоби ноосферної освіти*: сукупність явищ, об'єктів, предметів та способів дії, досягнень духовної і матеріальної культури свого народу і народів світу, спрямовані на формування у старшокласників уявлень про світ як про цілісну систему, на усвідомлення єдності людини, природи та людства, забезпечення їх знаннями про діяльність щодо природи, суспільства, самого себе та уміннями вирішення глобальних, локальних та індивідуальних проблем на основі неруйнівної поведінки. У дослідженні обґрунтовано їх ефективність у процесі виховання моральної культури старшокласників: *основи герменевтики* (сприяє розумінню й тлумаченню проявів моральної діяльності людини, здатності осягнути внутрішній зв'язок явищ, подій); *феноменології* (формує ставлення до всіх природних і соціальних об'єктів (і до планети) як до живих організмів); *аутогностики* (забезпечує учнів знаннями про фізіологію й психологію кожного як індивідуальності і як людини – родової істоти); *акмеології* (обумовлює спрямованість на досягнення моральної досконалості – духовного рівня на основі процесу моделювання життєтворчості й реалізації себе в соціумі); *інформаційне середовище* (сприяє моральній адаптації до змін і характеру сучасної віртуальної комунікації, вмінню створювати інформаційні продукти і нести моральну відповідальність за їх наслідки); *мистецтво* (забезпечує формування здатності емоційно сприймати, усвідомлювати й оцінювати явища життя, а також перетворювати природу, оточуючий світ і себе за законами краси й гармонії); *моральні ноосферні цінності* як способи гармонійного поєднання людини із закономірними основами природи, Всесвіту; *діалог культур* (уможливорює адекватне сприйняття, розуміння, позитивне ставлення до представників груп, народів, їх стилю життя, морального світу, взаємне прийняття цінностей і норм); *соціокультурна діяльність* (сприяє прояву соціальної активності, відповідальності, соціальному

самовизначенню у ноосферному суспільстві, утвердженню особистісної значущості на основі творчого перетворення дійсності) тощо.

В дослідженні здійснено узагальнення педагогічного досвіду щодо виховання моральної культури старшокласників в контексті ноосферної освіти. Встановлено, що, незважаючи на значні практичні доробки ноосферних шкіл, в сучасному освітньому процесі спостерігається переоцінка ролі знань і недостатньо розроблений соціально-виховний аспект, відсутні знання про закони взаємодії суспільства, людини й природи як цілісної системи, не розглядаються поняття, що орієнтують на усвідомлення взаємозв'язку моральної культури окремої людини і глобальних проблем людства ХХІ ст. Це позначається на ефективності процесу виховання моральної культури школярів, про що засвідчили результати проведеного на етапі *констатувального експерименту* опитування педагогів (84 особи) та старшокласників (814 осіб). Констатовано такі суперечливі тенденції: хоча більшість із школярів перебуває, в основному, на середньому рівні сформованості системи моральних знань (47%), ними усвідомлюються лише явно виражені взаємозв'язки моральної культури та соціальних явищ та процесів, та визначається лише поверховий зв'язок між моральною культурою особистості, природою, суспільством. Цим, в свою чергу, зумовлені труднощі в моральній оцінці ними явищ, подій суспільного життя. Моральні поняття, що характеризують загальнолюдські цінності, сприймаються, в основному, на декларативному рівні, без співвіднесення із реальними життєвими ситуаціями. Встановлено, що респонденти відчували проблеми в управлінні своїми почуттями й емоціями – 55%, у висловленні своїх думок і прагнень – 62%, у вирішенні конфліктних ситуацій – 70%. Це свідчить про низьку культуру розуміння іншого та самого себе, що є перешкодою для толерантного прийняття себе, іншого, природи, для діалогічного стилю спілкування на всіх рівнях. 54% старшокласників не пов'язують особистісну відповідальність із відповідальністю за інших, природу, що говорить про несформованість уявлень про соціальну значущість цієї моральної якості. Як взаємопов'язаний із цим аспект спостерігалася низька спрямованість на формування у себе проєктивних умінь життєдіяльності (високий рівень виявили лише 2% опитованих).

Зазначені вище дослідження теоретичного та практичного аспектів проблеми виховання моральної культури старшокласників створили теоретико-методологічну базу для визначення та обґрунтування соціально-педагогічних умов, розробки діагностичних і формуючих методик, представлених у другому розділі дисертації.

У другому розділі – *«Технологія виховання моральної культури старшокласників в умовах ноосферної освіти»* визначено вихідні засади експериментальної методики, обґрунтовано організаційно-технологічну модель виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти; подано алгоритм організації цього процесу в умовах загальноосвітнього навчального закладу; викладено результати формувального експерименту.

Метою формувального експерименту визначено виховання особистості, спроможної до усвідомлення єдності усього живого і себе як його частинки, до діалогічного, толерантного відношення до себе, інших, Природи; до усвідомленого вибору стилю свого життя на основі неруйнівної моральної поведінки та моральної відповідальності за її наслідки; до самотворчості, самореалізації на основі

ноосферних моральних цінностей. Саме такі моральні якості особистості є соціально значущими як для неї самої, так і для суспільства, яке переходить на ноосферний шлях розвитку. Особливого значення надано роботі з педагогічними колективами шкіл, спрямованій на підвищення їх теоретико-методологічного рівня, виокремлення ноосферної визначеності їх професійної діяльності (цикл педагогічних читань, методичних нарад ноосферної тематики, презентацій досвіду ноосферних шкіл тощо). Для реалізації поставленої мети було обрано технологічний підхід, який представлено в дослідженні як інтегрований системотвірний механізм, що забезпечує процес програмування та реалізації соціально-виховних цілей у певній ієрархічній послідовності із орієнтацією на кінцевий результат. Визначений підхід покладено в основу розробленої організаційної моделі виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти (рис. 1). У процесі експериментальної роботи було обґрунтовано таксономію цілей когнітивного, афективного та діяльнісного компонентів моральної культури, розроблено зміст, умови та виокремлено засоби виховання моральної культури старшокласників, передбачено контроль та оцінку їх результативності. Цьому сприяло виділення таких *соціально-педагогічних умов*: створення культурно-освітнього середовища, опора на вітагенний досвід школярів, педагогічна підтримка та супровід, ноосферна спрямованість соціально-виховної діяльності педагога, орієнтація старшокласника на самовдосконалення, самореалізацію, педагогічний моніторинг тощо.

Реалізація запропонованої моделі здійснювалася поетапно на рівні кожного із визначених вище компонентів моральної культури: когнітивного, афективного та діяльнісного. Початковий етап формування експерименту був спрямований на розвиток у старшокласників здатності синтетичного охоплення соціальної реальності як цілісної системи, виокремлення в цьому контексті моральних знань, формування на їх основі морального мислення (когнітивний компонент моральної культури). Встановлено, що такі інтерактивні форми та методи роботи, як спецкурс «Людина і ноосфера», цикл занять «Я і загальнолюдські цінності» (за REAL-методикою Н.Маслової), ІНСЕРТ-методика, кластер, сінквей, портфоліо морального самовдосконалення, екологічні, інформаційні учбові проекти, аналітичні, альтернативні ситуації морального змісту, засідання дискусійного клубу, твори-есе, методика «Шість капелюхів мислення» тощо сприяли орієнтації школярів на цілісне світосприйняття, системне світорозуміння, самопізнання, самоактуалізацію здібностей до моральної рефлексії. В дисертації акцентовано увагу на вихованні у старшокласників діалогічного стилю взаємодії із іншими, природою, самим собою. В цьому контексті у роботі зосереджено увагу на формуванні комунікативної та емоційної культури (афективний компонент). В процесі дослідження доведено, що такі засоби, як соціально-психологічний тренінг, вправи театральної педагогіки, діалоги (філософський, ноосферний, універсумний, сократівський), засоби мистецтва, психотренінг, психодрама, тематичні вітальні, тренінг «Я – Інші», цикл презентацій-діалогів субкультур, еколого-психологічний тренінг забезпечили інтеріоризацію погодженої діяльності людства на планеті та спільної моральної відповідальності за її наслідки. Така соціально обумовлена система моральних понять, що мотивує сенс особистої позиції в житті суспільства, держави, світу, відчуття своєї місії нових соціально значущих моральних знань, умінь, ролей у

контексті діалогу культур, сприяли розвитку діалогічного стилю взаємодії із самим собою, іншими, природою на основі внутрішнього та зовнішнього діалогу. Встановлено, що діалогічне спілкування старшокласників на основі сформованих почуттів толерантності, емпатії сприяло формуванню механізмів погодженості між їх внутрішньою культурою та культурою ноосферного суспільства, усвідомленню

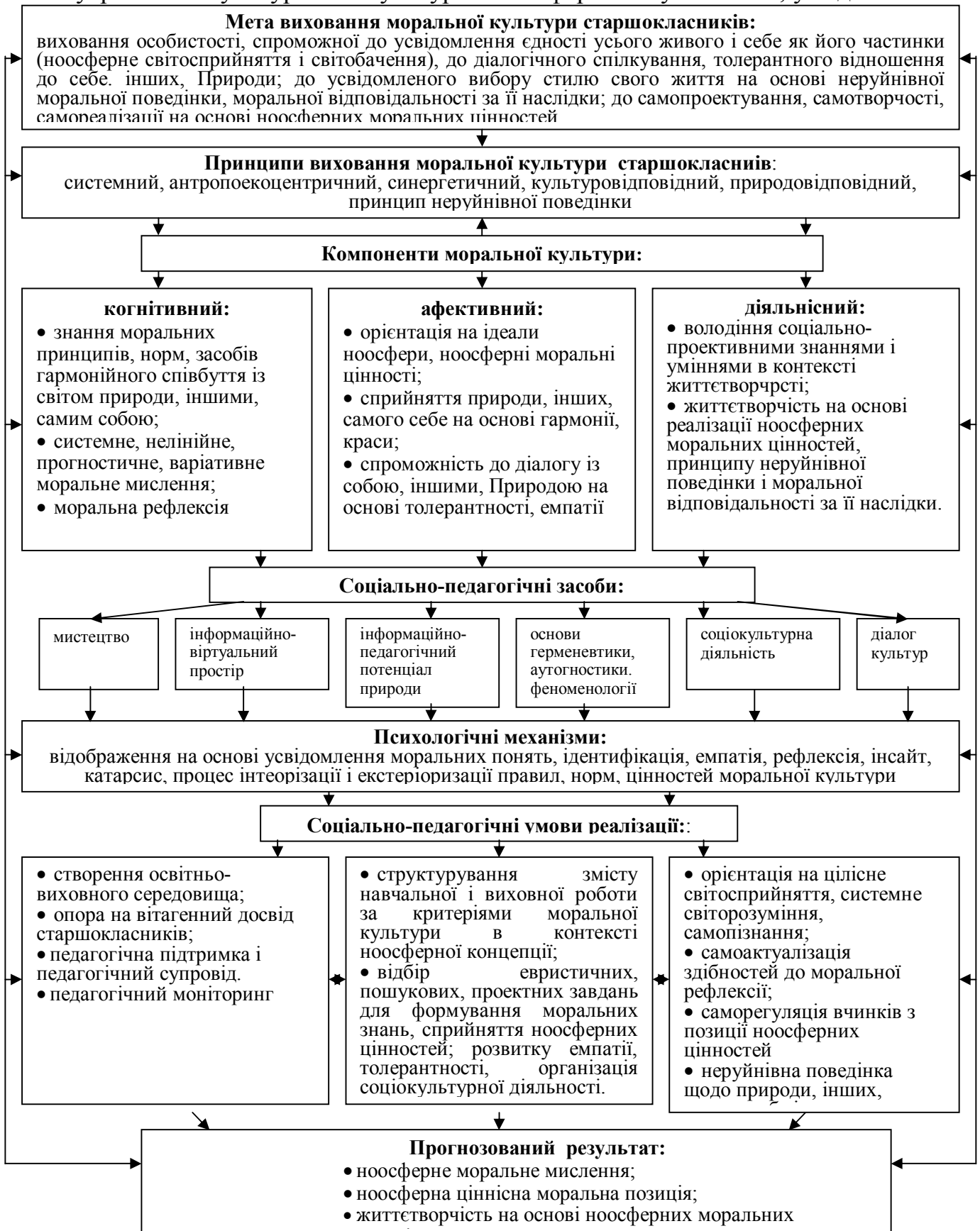

Рис. 1. Організаційна модель виховання моральної культури старшокласників

необхідності соціальної системі минулого й сьогодення, розуміння себе як життєдіяльної частини живої природи, стала основою *ноосферної моральної позиції* старшокласника.

Дослідження підтвердило, що прояв результативності сформованих моральних якостей простежується в моральній діяльності (діяльнісний компонент). Виявлено, що найбільш ефективним засобом реалізації програмованих цілей є соціально орієнтована діяльність як прилучення старшокласників до соціокультурного життя мікросоціуму, суспільства, планети через конкретні практичні дії, до участі у вирішенні суспільно значущих проблем, пов'язаних із їх моральним значенням для суспільства, природи й для самого себе (діяльність в контексті «Я – Я», «Я й інші», «Я – Природа»). Було відібрано та адаптовано до вимог формувального експерименту проєктивні технології (розробка і реалізація акме-, соціальних, екологічних проєктів різного рівня складності та ін.). У клубах, секціях, об'єднаннях педагогами створювалися умови для ідентифікації вчинків і поведінки старшокласників із гуманним стилем життя ноосферного суспільства, для прояву їх як гео- та інтерсоціальної людини. Встановлено, що такі засоби прилучення старшокласників до моральної діяльності сприяли вихованню моральної відповідальності як розуміння причетності до всього соціально значущого й усвідомлення необхідності дотримання ноосферних моральних норм поведінки (принцип неруйнівної поведінки), самотворчості, самопроєктуванню.

Зважаючи на різні темпи формування якостей моральної культури старшокласників, нами виділено такі *рівні її сформованості*:

- *високий рівень* характеризується сформованістю системи ноосферних моральних знань у цілісній картині світу, розумінням соціальної їх значимості в умовах становлення ноосферного суспільства, інтегративністю, нелінійністю, прогностичністю, образністю морального мислення, екологічною його спрямованістю, розвинутою моральною рефлексією; володінням знаннями про емоції, їх проявом на основі внутрішнього широкого спектру моральних соціальних навичок, спрямованістю на сприйняття чужого емоційного досвіду; усвідомленим інтересом до процесу міжособистісного, міжкультурного діалогу, спроможністю до емпатії, толерантності у прийнятті себе, іншого, природи; готовністю особисто приймати участь у вирішенні локальних, регіональних і планетарних проблем; усвідомленням особистісної відповідальності за цивілізаційні процеси, здатністю вибрати морально виправдані форми самореалізації і самовираження на основі неруйнівної поведінки, готовністю до творчої самореалізації; духовного вдосконалення;

- *достатній рівень* – характеризується сформованістю системи моральних знань, усвідомленням їх соціальної значущості, спроможністю до використання різного роду інформації у моральних судженнях, ситуативним проявом творчості, образності мислення, моральної рефлексії; володінням знаннями про емоції і їх проявом щодо себе, інших, природи на основі вольових зусиль під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, спроможністю до сприйняття чужого емоційного досвіду; присутністю почуття емпатії, толерантності, комунікативних навичок і ситуативному їх прояву в різних видах діяльності; ситуативним проявом активності у вирішенні проблем інших, у виборі морально виправданих форм самореалізації і самовираження, самопроєктування;

• *середній рівень* – характеризується фрагментальними знаннями норм загальнолюдської моралі без достатнього усвідомлення їх як соціально значущих, локалізацією в рамках життєво-практичного рівня їх застосування; моральним мисленням, побудованим на раціональному рівні, епізодичним проявом моральної рефлексії; фрагментальним емоційним проявом емпатії, толерантності щодо інших, епізодичною здатністю до сприйняття чужого емоційного досвіду, до емоційного самоконтролю, присутністю комунікативних навичок лише на міжособистісному рівні; здійсненням моральної діяльності під впливом зовнішніх чинників, дотриманням загальноприйнятих (побутових) моральних форм самореалізації і самовираження у світі.

• *низький рівень* – характеризується елементарними моральними знаннями, нерозумінням їх соціальної значущості, моральним мисленням, що ґрунтується на відтворенні елементарних моральних знань, відсутністю інтересу до моральної рефлексії; бідністю емоційних реакцій, закритістю для нового емоційного досвіду, низьким емоційним самоконтролем; байдужістю до проблем інших, сформованістю комунікативних якостей на побутовому рівні; схильністю до порушення суспільних норм поведінки, відсутністю прагнення до самореалізації і самовдосконалення.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального експериментів на завершальному етапі експериментальної роботи підтвердив позитивну динаміку розвитку сформованості моральних якостей старшокласників експериментальних груп (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка моральної культури старшокласників експериментальних та контрольних груп

Рівні	До експерименту:				Після експерименту:			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	абс. показ.	%	абс. показ.	%	абс. показ.	%	абс. показ.	%
Моральні знання								
високий	28	7	24	6	76	19	33	8
достатній	132	33	148	36	152	38	152	38
середній	188	47	185	45	172	43	173	42
низький	52	13	53	13	-	-	49	12
Моральне мислення								
високий	12	3	16	4	40	10	16	4
достатній	86	21	108	26	118	29	120	29
середній	217	54	214	52	205	51	206	50
низький	90	22	74	18	40	10	70	17
Комунікативна культура								
високий	56	14	41	10	72	18	37	9
достатній	156	39	156	38	180	45	165	40
середній	136	34	152	37	104	26	140	34
низький	52	13	61	15	44	11	70	17
Емоційна культура								
високий	8	2	4	1	24	6	8	2
достатній	88	22	107	26	100	25	99	24
середній	228	57	239	58	256	64	260	63
низький	76	19	61	15	20	5	45	11
Моральна діяльність								
високий	8	2	8	2	40	10	11	3
достатній	132	33	119	29	184	46	134	32
середній	180	45	198	48	140	35	173	42
низький	80	20	86	21	36	9	95	23

Про це свідчать такі дані: у експериментальних групах високий рівень моральних знань виявили 19% старшокласників, достатній – 38%, середній – 43%. Результати підсумкового зрізу не виявили серед них респондентів із низьким рівнем моральних знань; високий рівень морального мислення простежується у 10%, достатній – у 29%, число респондентів із низьким рівнем зменшилося до 10%. Високого рівня комунікативної культури досягли 18% школярів, достатнього – 45%, середнього рівня – 37%, низький рівень виявили лише 11% старшокласників експериментальних груп. Високий показник прояву емоційної культури простежується у 6%, достатній рівень – у 25 %, середній рівень – у 64 % респондентів, суттєві зміни спостерігається у показниках низького рівня – зменшення від 20% до 5%. Високий рівень прояву моральної діяльності спостерігаємо у 10% старшокласників експериментальних груп, достатній рівень – у 46%, середній рівень – у 35 %, низький рівень – у 9%.

У такий спосіб, аналіз одержаних результатів експерименту дозволяє констатувати ефективність застосування розробленої технології виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти. Необхідною умовою її реалізації є організація освітньо-виховного середовища, забезпечення змісту соціально-педагогічного процесу ноосферною тематикою, прилучення старшокласників до ноосферних моральних цінностей на основі діалогічного світовідношення, активізація їх емоційно-почуттєвого зв'язку із оточуючим і самим собою; організація умов для морально орієнтованої діяльності, активізація процесів самовдосконалення і самоуправління; варіативність і динамічність використання засобів ноосферної освіти; педагогічний супровід та підтримка, педагогічний моніторинг тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення актуальної проблеми виховання моральної культури старшокласників в умовах становлення ноосферного суспільства. Результати проведеного теоретичного та експериментального дослідження підтвердили правомірність провідних положень, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань та дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Моральна культура особистості є однією із найбільш значущих соціальних цінностей, провідним компонентом як цивілізаційного розвитку, так і особистості зокрема. Дослідження засвідчило, що необхідність розробки проблеми, пов'язаних із розвитком моральної культури, стало особливо актуальним на етапі глобальної кризи сучасного світу, коли виникла потреба в створенні і реалізації соціальної стратегії збереження життя на Землі. Постала об'єктивна необхідність якісно нової системи освіти, в якій знання про оточуючий світ і людину, соціально-педагогічні технології ґрунтуються на ноосферних загальнолюдських моральних цінностях, що пропонує ноосферна освітня парадигма.

2. На основі теоретичного аналізу філософської, психологічної та соціально-педагогічної літератури розкрито й обґрунтовано виховання моральної культури особистості як соціально-педагогічного феномену. Історико-теоретичний аналіз підтвердив послідовність концептуальної лінії, що еволюціонує в ієрархічній

послідовності – античні часи, середньовіччя, значно пізніші уявлення – про взаємозв'язок людини і природи та необхідність їх взаємопогодженого існування на моральних засадах. Ідеї філософсько-космічного характеру Тейяра де Шардена та концепції ноосфери В.І.Вернадського стали підґрунтям нового погляду щодо гармонізації відносин особистості із довколишнім середовищем, моральної відповідальності за його збереження, пріоритету моралі в умовах розв'язання проблем як особистісного, так і планетарного рівнів. Теоретико-методологічний аналіз стану дослідження показав, що означена проблема перебуває у центрі уваги сучасної вітчизняної і світової педагогічної думки. Констатовано переважання аналітичного підходу до її вирішення, сцієнтичну спрямованість процесу виховання моральної культури особистості.

3. Обґрунтовано зміст та особливості ноосферної освіти як педагогічної парадигми та розкрито специфіку формування моральної культури особистості в її контексті. Доведено, що ноосферна освітня парадигма, будучи синтезом напрацьованих існуючих соціально-педагогічних парадигм – культурологічної, теологічної, синергетичної, екологічної – спроможна поєднати в собі різні форми освоєння дійсності. Сформульовано її тлумачення в контексті сучасних психолого-педагогічних досліджень: *ноосферна освіта* – це природовідповідне навчання та виховання, спрямоване на розвиток синтетичного мислення, цілісного світогляду, екологічної свідомості та духовно-моральної сфери особистості, озброєння її ефективним інструментом для самостійного вибору свого місця в системі «Природа – Суспільство», вміння ставити цілі, вибирати морально допустимі засоби їх досягнення та прогнозувати наслідки своєї діяльності.

На основі аналізу сучасних психолого-педагогічних досліджень сформульовано визначення моральної культури старшокласника в контексті ноосферної освіти. Вона розглядається як рівень розуміння універсальних законів розвитку Всесвіту, моральних норм, ідеалів, принципів, ноосферних моральних цінностей та практичного втілення їх у поведінку, що проявляється у ставленні до інших людей, природи, себе самого в цілях, життєвих планах, ціннісних орієнтаціях, життєтворчості на основі моральної потреби у самовдосконаленні та усвідомленій відповідальності за збереження життя на Землі.

4. Соціально-педагогічним забезпеченням процесу виховання моральної культури старшокласників на ноосферній основі стала організаційно-технологічна модель. Вона синтезувала такі складники моральної культури старшокласників: когнітивний (моральні знання та моральне ноосферне мислення, що уможливорює формування уявлень про світ як цілісну систему і себе в ньому як її складової), афективний (емоційні-ціннісне ставлення у формі ціннісних орієнтацій на основі толерантності, діалогічного стилю спілкування, спроможності до контролю негативних емоцій тощо); діяльнісний (здатність виконувати складні за моральною суттю види діяльності на основі принципу неруйнівної поведінки та моральної відповідальності). Модель передбачала використання адекватних засобів та соціально-педагогічних умови (організація соціокультурного освітнього середовища, забезпечення ноосферним змістом соціально-педагогічного процесу школи, ноосферна орієнтація професійної спрямованості педагога, педагогічний супровід і підтримка, опора на вітагенний досвід старшокласників, організація

соціокультурної діяльності як створення умов для їх самовиховання та самоактуалізації, педагогічний моніторинг тощо). Результатом стало сформоване ноосферне мислення, ноосферна ціннісна моральна позиція та спрямованість на життєтворчість на основі ноосферних моральних цінностей.

5. Підтверджено ефективність реалізації організаційно-технологічної моделі виховання моральної культури на основі виокремлених соціально-педагогічних засад та варіативного і динамічного застосування комплексу засобів ноосферної освіти. Доведено, що такі засоби, як заняття спецкурсу «Людина і ноосфера», цикл занять «Ноосферні цінності» на основі біоадекватної методики Н.Маслової, пізнавальна проєктивна діяльність, методики «кластер», ІНСЕРТ тощо уможливили поєднати процес виховання якостей морального мислення старшокласників (когнітивний компонент) із цілісним охопленням ними соціальної реальності, Реалізація в освітньому процесі таких засобів, як соціально-психологічний тренінг, діалог (філософський, ноосферний, універсумний, діалог-презентація субкультур) мистецтво, вправи театральної педагогіки, драмогерменевтики тощо забезпечили становлення ціннісної ноосферної моральної позиції, толерантності, здатності до емпатії, комунікативної взаємодії на основі діалогічного підходу, позитивного самосприйняття (афективний компонент). Досягненню погодженості дій, вчинків, прагнень старшокласників із цивілізаційним розвитком – нації, суспільства, людства, проявів їх життєвої активності й творчості, моральності у різних видах діяльності, самореалізації, сприяли участь у соціокультурній діяльності, створення й реалізація акме-, соціо- та екопроектів (регулятивний компонент).

Як підтвердили результати дослідження, в експериментальних групах на всіх рівнях відбулися суттєві позитивні зміни, що підтверджується тенденцією щодо збільшення кількості респондентів експериментальних груп за високим (позитивний зсув від 5,6% до 12,6%, у контрольних групах від 4,6% до 5,1%) та достатнім (позитивний зсув від 20,9% до 36,6%, у контрольних групах від 30,1% до 32,6%) рівнями і зменшенням їх числа за середнім та низьким рівнями. Запропонована методика сприяла осмисленню й усвідомленню старшокласниками свого буття у світі, яке ґрунтується на розумінні себе як складової цілісної системи «Суспільство-Природа», формуванню потреби у пошуку сенсу життя, який повинен співпадати із сенсом життя всього людства, впливати з нього і бути з ним тісно пов'язаним, та моральної відповідальності за порушення гармонійності, цілісності цього зв'язку.

6. Розроблено та впроваджено методичні рекомендації «Моральна культура старшокласників в контексті ноосферної освіти» для педагогів загальноосвітніх навчальних та позашкільних навчально-виховних закладів, побудовані на основі досліджуваних соціально-педагогічних умов. У рекомендаціях знайшли відображення система організації виховних центрів школи, змістове наповнення ноосферною тематикою соціально-педагогічного процесу в контексті когнітивного, афективного і діяльнісного компонентів моральної культури школярів та діагностичні методики перевірки їх результативності. На їх основі сучасний педагог може творчо розвивати ідеї, пов'язані із процесом виховання моральної культури із урахуванням умов, що передбачає ноосферна освіта.

Проведене дослідження не вичерпує всієї повноти педагогічних аспектів проблеми виховання моральної культури старшокласників у передбачених нами

умовах. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у більш поглибленому історико-теоретичному аналізі проблеми та удосконалення технології її реалізації в умовах вітчизняного та зарубіжного досвіду, розробки соціально-педагогічних основ розвитку морального потенціалу школярів.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Нечипорук Л.І. Ноосферне світобачення в контексті ідей В.І.Вернадського / Л.І.Нечипорук // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі : [збірник наукових праць Міжнародного університету «РЕГІ» імені академіка Степана Дем'янчука]. – Рівне : Волинські обереги, 2002. – Випуск 3. – С. 70-73.

2. Нечипорук Л.І. Діалог культур як провідний принцип у системі ноосферного виховання /Л.І.Нечипорук // Нова педагогічна думка. – 2005. – № 1. – С. 15-20.

3. Нечипорук Л.І. Формування ноосферної моральної позиції старшокласників / Л.І.Нечипорук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : збірник наукових праць : [наукові записки РДГУ]. – Рівне : РДГУ, 2005. – Випуск 32. – С. 87-91.

4. Нечипорук Л.І. Ціннісні орієнтири ноосферної моральної позиції //Теорія та методика вивчення природничо-математичних і технічних дисциплін : збірник науково-методичних праць : [наукові записки РДГУ].– Рівне : РДГУ, 2006. – Випуск 9. – С. 59-62.

5. Нечипорук Л.І. Екологічний компонент ноосферної свідомості в контексті природничих наук : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Теорія і практика сучасного природознавства»], (Херсон, 12-15 листопада 2007 р.) – Херсон : ПП Витемирський В.С. – 2007. – С. 214-217.

6. Нечипорук Л.І. Ноосферний підхід до формування цивілізаційної компетенції студентів вищого навчального закладу /Л.І.Нечипорук // Вища освіта України. – 2007. – № 2 (додаток 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології». – Т.2. – С. 65-67.

7. Нечипорук Л.І. Ноосферні цінності як засіб формування духовної особистості / Л.І.Нечипорук //Актуальні питання культурології : альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів»], (Рівне, 15-16 листопада 2007 р.) – Рівне, 2008. – Т.1. – Вип. 6. – С. 136-140.

8. Нечипорук Л.І. Інноваційний підхід до формування моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти / Л.І.Нечипорук //Педагогічні науки : [Збірник наукових праць]. – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2008. – Ч.1. – С.189-196.

9. Нечипорук Л.І. Етична теорія А.С.Макаренка в контексті морального становлення ноосферної особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Педагогічне мислення в контексті теоретико-методичної спадщини А.С.Макаренка і сучасної педагогіки»], (Рівне, 27-28 березня 2008 р.) – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 55-57.

10. Нечипорук Л.І. Моральна культура старшокласників в контексті ноосферної освіти : [Методичні рекомендації]. / Л.І.Нечипорук. – Рівне : РДГУ, 2008. – 211 с.

АНОТАЦІЯ

Нечипорук Л.І. Соціально-педагогічні засади виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05. – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2009.

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне обґрунтування понять ноосферна свідомість, ноосферне моральне мислення, ноосферна діяльність, ноосферна освітня парадигма тощо. Визначено критерії когнітивного, афективного та діяльнісного компонентів моральної культури старшокласників в контексті ноосферної освіти. Обґрунтовано ефективність засобів ноосферної освіти (основ герменевтики, феноменології, акмеології, аутогностики, мистецтва, інформаційного середовища, діалогу культур, соціокультурної діяльності та ін., виділено соціально-педагогічні засади виховання моральної культури старшокласників. Ефективність методики теоретично обґрунтовано й експериментально доведено, визначено рекомендації щодо організації процесу виховання моральної культури старшокласників засобами ноосферної освіти.

Ключові слова: ноосферна освіта, засоби ноосферної освіти, ноосферне моральне мислення, моральна культура особистості, моральна діяльність, соціокультурна діяльність, ноосферна діяльність, життєтворчість.

АННОТАЦИЯ

Нечипорук Л.И. Социально-педагогические основы воспитания нравственной культуры старшеклассников средствами ноосферного образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05. – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертационная работа посвящена изучению проблемы формирования нравственной культуры старшеклассников средствами ноосферного образования. Осуществлен историко-теоретический анализ проблемы, раскрыт процесс становления и развития взглядов на формирование качеств нравственной культуры в контексте ноосферной концепции, выявлена сущность понятий «нравственная культура личности», «ноосферное образование», «средства ноосферного образования», «нравственное ноосферное мышление», «нравственная деятельность», «ноосферная деятельность».

Проанализированы современные трактовки процесса формирования нравственной культуры старшеклассника средствами ноосферного образования, дан анализ опыта ноосферных школ по формированию нравственной культуры старшеклассника. В исследовании сформулировано определение нравственной

культуры старшеклассника в контексте ноосферного образования. Она рассматривается как уровень понимания универсальных законов развития Вселенной, нравственных требований (моральных норм, идеалов, принципов, ноосферных нравственных ценностей) и практической реализации их в деятельности, которая проявляется в отношении к другим людям, природе, самому себе в целях, жизненных планах, ценностных ориентациях, житнетворчестве на основе нравственной потребности в самосовершенствовании и ответственности за сохранение жизни на Земле. То есть, в XXI в. процесс формирования нравственной культуры понимается как условие выживания человечества, гармонического развития человеческого общества в ближайшем и далеком будущем – исходные положения концепции ноосферы В.И.Вернадского. Основополагающая ее идея – нравственная ответственность человечества за сохранение природы и человека.

На основании исследованных современных тенденций и исторического опыта в диссертации разработано технологию организации процесса формирования нравственной культуры старшеклассников, направленной на реализацию таких целей: формирование знаний о ноосферных структурных компонентах системы «общество-природа-человек», понимание законов сосуществования Человека и Природы, нравственных норм отношений в ноосферном обществе; формирование нравственного мышления (интегративность, нелинейность, прогностичность, образность, экологическая направленность, нравственная рефлексия) – когнитивный аспект; аффективный аспект – нравственное отношение к Природе, другим людям, самому себе, которое проявляется у сформированных качествах эмоциональной и коммуникативной культуры (диалогический стиль взаимодействия, эмпатия, толерантность и др.); деятельностный аспект – направленность на реализацию мировоззренческих ноосферных норм нового мировосприятия в процессе социокультурной деятельности на основе принципа неразрушительного поведения, на достижение высшего уровня нравственной культуры – духовного, которое основывается на активизации механизмов саморегуляции, самоактуализации. Обеспечивают реализацию целей принципы: системный, культуросообразный, антропоэкологический, синергетический; средства: основы герменевтики, феноменологии, аутогностики, диалога культур (в его контексте – универсумный и ноосферный диалоги); организация социокультурной деятельности старшеклассников. Выделены социально-педагогические условия воспитания нравственной культуры старшеклассников: организация социокультурного образовательного пространства, обеспечение ноосферным содержанием социально-педагогического процесса школы, ноосферная направленность профессиональной деятельности педагога, педагогическое сопровождение и поддержка, организация социокультурной деятельности учащихся, педагогический мониторинг.

Проанализированы результаты формирующего эксперимента, дана сравнительная характеристика начальных и конечных данных, подтверждающих эффективность разработанной модели и технологии формирования нравственной культуры старшеклассников. Экспериментально подтверждено, что в процес реализации разработанной технологии зафиксировано повышение роста показателей когнитивного, аффективного и деятельностного аспектов нравственной культуры учеников: понимание смысла жизни в контексте ноосферного мировосприятия,

нравственная рефлексия, саморефлексия, оптимизация ценностных нравственных выборов, появление новых нравственных качеств (эмпатия, ассертивность, восприятие себя, других людей на основе гармонии, толерантности), сформированность ценностной нравственной позиции, активизация социокультурной и природоохранной деятельности, стремление к нравственно-ориентированной самореализации, к духовному личностному развитию. Автором разработаны и внедрены в практику работы общеобразовательных школ методические рекомендации в помощь учителям, воспитателям.

Ключевые слова: нравственная культура личности, ноосферное образование, средства ноосферного образования, ноосферное нравственное мышление, нравственная деятельность, ноосферная деятельность, социокультурная деятельность, жизнотворчество.

ANNOTATION

Nechyporuk L.I. Social-pedagogical bases of upbringing moral culture of senior pupils by means of noosphere education. – Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of Candidate of Pedagogical sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogics. – National M. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2009.

The theoretical substantiation of conception of noosphere consciousness, noosphere moral thinking, noosphere activity, noosphere educational paradigm, etc. was researched in this thesis. It was determined the criteria of cognitive affective and active components. Of senior pupils moral culture in context of noosphere education.

The efficacy ways of noosphere education basis of hermeneutics, phenomenology, axiology, autognoia, arts, information surrounding, cultural dialogue, social cultural activity were proved, it was emphasized social pedagogical foundations of education senior pupils moral culture. Organizational technological modal became the social pedagogical providing process of education moral culture on noosphere base as integrity unity of aim, principles, content (in the context of cognitive, affective and active components), functioning (means, psychological mechanism), organization (social pedagogical conditions) and result.

The technological modal of moral culture education realizes unity of pedagogical conditions and lies in carrying out purposeful influence on the process of moral cultural education on the base of variety and dynamic using complex means of noosphere education.

The efficacy of methods was theoretically researched and experimental proved, it was determined instructions of organization the process of moral culture education senior pupils by means of noosphere education.

Key words: moral culture of personality, noosphere education, means of noosphere education, noosphere moral thinking, moral activity, noosphere activity, vital creation.